

Мураббек Касей

**ЭЛДИК МУЗЫКАЛЫК АТКАРУУЧУЛУК ӨНӨР – ЧЫГАРМАЧЫЛЫК
ИШМЕРДҮҮЛҮКТҮН ӨЗГӨЧӨ ТҮРҮ КАТАРЫ**

Мураббек Касей

**НАРОДНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ ИСПОЛНИТЕЛЬСКОЕ ИСКУССТВО
КАК ОСОБЫЙ ВИД ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Muratbek Kasey

**PEOPLE'S MUSICAL EXECUTIVE ART AS A SPECIAL
CREATIVE ACTIVITY**

УДК: 321.1/070

Музыкалык-маданий мурасты сактоо, аны баалоо – бул кайсы доор болбосун, андагы коомчулуктун өнүгүүсүндөгү өзгөчөлөнгөн мүнөздүүлүгүнө жараша болот. Мындай тенденция, өзгөчө элдик маданияттын эң орчундуу орундарынын бирин ээлеген, элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүн, улуу муундардын дүйнөгө болгон көз карашынын, салттуулуктун, баалуулуктун, нравалык жагдайынын негизинде топтолгон чыгармачылык менен аткаруучулук тажрыйбасынын бирдиктүү ишмердүүлүгү катары карайбыз. Бул макалада, кыргыз элдик музыкалык аткаруучулугун чыгармачылык ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү катары кароого аракет жасалган. Анын максаты – өткөн кылымдардын негизинде жаткан баалуулугунун, салттуулугунун, нравалык тажрыйбасынын өзгөчөлүктөрү тууралуу баяндоо. Ошондой эле, элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүн кыргыз элинин маданий мурасы катары эсептөө менен, аны сактоо, өнүктүрүү жана кийинки муундарга калтыруу, ошону менен бирге, искусствонун башка тармактагы өнөрчүлүктөрүнө салыштырмалуу өзгөчөлүктөрү каралат.

Негизги сөздөр: музыкалык-маданий мурас, элдик музыкалык аткаруучулук, чыгармачылык ишмердүүлүк, маданият, салттуулук, фольклор, обон, күү кайрык, искусство.

Сохранение народного музыкально-культурного наследия – это важная отличительная черта любой высокоорганизованной культуры. Опыт, ценности прошлого, воспроизведение их в собственной деятельности является основой для создания нового. Особенно ярко это проявляется в народном музыкальном исполнительстве, которое является неотъемлемой частью культуры и где обновление происходит на основе сохранения традиций, нравственных ценностей и опыта прошлого. В статье рассматривается специфика народного музыкального исполнительского искусства как особого вида творческой деятельности, в основу которой положены мировоззрение, ценности, традиции, нравственный опыт прошлых поколений. Также предпринята попытка выявить характерные особенности народного музыкального исполнительства по сравнению с другими сферами искусства. Целью данной статьи является рассмотрение народного музыкального исполнительства как вида совместной и творческой деятельности, которая осуществляется на основе мировоззрения, ценностей, традиций, нравственных установок, накопленные предшествующими поколениями.

Ключевые слова: музыкально-культурное наследие, творческая деятельность, народное музыкальное исполнительство, культура, традиция, фольклор, мелодия, искусство.

The preservation of the national musical and cultural heritage is an important feature of any highly organized culture. Experience, values of the past, their reproduction in own activity is a basis for creation of new. This is particularly evident in folk music performance, which is an integral part of culture and where renewal is based on the preservation of traditions, moral values and experience of the past. The article deals with the specificity of folk musical performing art as a special kind of creative activity based on the world outlook, values, traditions, moral experience of past generations. Also an attempt is made to reveal the characteristic features of folk singing performance in comparison with other spheres of art. The purpose of this article is to consider popular musical performance as a kind of joint and creative activity that is carried out on the basis of the world view, values, traditions, moral attitudes accumulated by previous generations.

Key words: musical and cultural heritage, creative activity, folk musical performance, culture, tradition, folklore, melody, art.

Адам баласы эрезеге жетип, жашоо-тиричилигинде өз алдынча кадам таштоо менен, анын дүйнө таанымы, коомчулукка болгон мамилеси, ага болгон баамчылдыгы келечек муундарга тийгизген таасирин жыйынтыгы болуп эсептелет. Мындай таасирдин натыйжасында жаңы муундар өзүлөрүнүн ишмердүүлүгүнүн негизинде жаңыча ой толгоо жүргүзүп, ар ишти жаңыча көз карашта кабыл алышат. Ишмердүүлүк – бул адам баласы чындык менен кандайдыр бир байланышы жана ага болгон мамилеси аркылуу, өзүнүн ички дүйнөсүн өзгөртүү менен талаптарын иш жүзүнө ашыруудагы өзүнүн социалдык жашоо-тиричиликтеги активдүүлүгүн көрсөтүү формасы. Ишмердүүлүк баарлашуу, мурдатан иш-тажрыйбага ээ болуу, алдыга умтулуу, максаттуу иш-аракеттерди жүргүзүү менен байланышкан.

Маданият таануучулук жагдайда, ишмердүүлүк өзүнүн тажрыйбасына, жөндөмдүүлүгүнө, максатына жараша тийиштүү материалдарды жана аспаптарды колдонуу аркылуу, ошол тажрыйбага, билимге, баалуулукка таянуу менен өнүгүүнүн жеткиликтүү болгон активдүүлүгүнүн бир түрү катары каралат.

Кыргыз элдик маданиятынын ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн программасы ХХ кылымдын аягында элдик музыкалык аткаруучулук өнөрчүлүктү изилдөөнүн базасында кабыл алынган. Бул программанын негизинде, элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүнүн калыптанышынын жана өнүгүшүнүн ишмердүүлүк процесси катары эсептелүүсү менен, ал мада-

нияттын өнүгүү ыкмаларынан болуп саналган. Музыкалык маданияттын өсүп-өнүгүүсү чыгармачылык ишмердүүлүк процесси менен байланышта болот. Демек, адам баласынын чыгармачыл ишмердүүлүгү иштиктүүлүк процесси жана анын жыйынтыгы менен тыгыз байланышта болгон социалдык маанидеги чыгармачылык ишмердүүлүк катары аныкталган. Ошондуктан, ал топтолгон руханий байлыкты сактоо менен, кийинки муундардын чыгармачылык ишмердүүлүгүнө таасирлентүүнүн көмөгү катары эсептелет.

Музыкалык-маданий мурасты сактоо, аны баалоо – бул кайсы доор болбосун, андагы коомчулуктун өнүгүүсүндөгү өзгөчөлөнгөн мүнөздүүлүгү. Ал коомдун улуулардын музыкалык мурасын улантып, өнүктүрүүсү – анын жаңы муундун ишмердүүлүгүнүн негизи катары эсептелүүсү болуп саналат. Мындай тенденция, өзгөчө музыкалык маданияттын эң орчундуу орундарынын бирин ээлеген, ата-бабалардын музыкалык мурасын салттуу түрдө сактоонун негизинде өнүктүрүлгөн элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүндө ачык көрүнөт. Негизги максат – элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүн, улуу муундардын дүйнөгө болгон көз карашынын, салттуулуктун, баалуулуктун, нравалык жагдайынын негизинде топтолгон чыгармачылык менен аткаруучулук тажрыйбасынын бирдиктүү ишмердүүлүгү катары карайбыз. Элдик өнөрчүлүктө, эң негизги жана маанилүү иш-аракеттерден болуп, улуулардын мурасын сактоо менен, бүгүнкү күндө аны өнүктүрүү менен, келечек муундарга өткөрүп берүү эсептелет. Маданият таануучу Л.А. Уайт, кандай гана көркөм өнөрчүлүк болбосун, аны тажрыйбалык өздөштүрүүнүн базалык ыкмасы катары эсептөө менен, адам баласы анын жардамы менен айлана-чөйрөгө көндүм боло алаарын айткан [1, 169-187-бб.].

Фольклор музыкалык маданияттын эң консервативдүү бөлүгү катары экендиги бизге белгилүү. Ал, негизинен өнүкпөйт жана анда эволюция бир аз гана болуп өтөт. Анткени, фольклордук репертуар элдин эсинде ар мезгилдердин шарттарына жараша эч өзгөрүүсүз сакталып калат да, кийинки муундар үчүн абдан баалуу мурас катары эсептелип калат. Бул процессте элдик музыкант-аткаруучулардын ролу эң маанилүү жана зор болуп саналат. Себеби, элдик обондуу ырлардын, аспаптык күүлөрдүн жашоосу, эл ичинде сакталып кеңири тарашы, ошол элдик музыканттын ал элдик чыгарманы аткаруу чеберчилигине жараша болот.

Элдик музыкалык аткаруучулук ишмердүүлүктө, музыкант-аткаруучу өзүнүн ишмердүүлүгүнүн натыйжасында, башка автордун чыгармасын салттуулуктун негизинде, андан четтебестен, автордун ой толгоосун чагылдыруу аракети менен, аны элге жайылтып, муундан муунга өткөрүп турган. Бул чыгармачылыктын тажрыйбалык ишмердүүлүгү менен байланышкан. Көпчүлүк учурда, мындай чыгармачылык ишмердүүлүктүн натыйжасында обондуу ырлар же аспаптык күүлөр ар кайсы музыканттын интерпретациялоосунда көп варианттуулукка ээ болуп, ал

чыгармалардын авторлору белгисиз болуп калган. Ошондуктан, ал чыгармалар “элдик” деп аталышы мына ушундан. Бул жагдайда, академик Б.В. Асафьев мындай деп жазган: “...ар бир угуучу, кандай гана учур болбосун, ал аткаруучу да, композитор да...” [2, 248-б.]. Мындай ойдун негизинде, жаралган чыгарманы эл ичинен чыккан ышкылуу чеберлердин ар кимиси өзүнүн чыгармачыл аткаруучулук деңгээлине жараша интерпретациялагандыгын көрүп турабыз.

Элдик музыкалык аткаруучулук өнөр чыгармачылык ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү катары эсептелет. Бирок, искусство тармагынын баардык түрү мындай өзгөчөлүккө ээ эмес. Мисалы, көркөм сүрөттү, скульптураны жаратууда, аларды жараткан адам авторлукка өзү гана ээ. Анткени, мында алар көп варианттуулукка ээ эмес. Алсак, сүрөтчү чыгармасын болотнайдын (материалдын) бетине тартып түшүрүүдө, же скульптор кандайдыр бир айкелдин келбетин жасоодо, алар чыгармачыл ишмердүүлүгү аркылуу иш жүзүнө ашат. Алардын чыгармалары нечен жылдар, кылымдар бою эч өзгөрүүсүз сакталып калат. Ал эми, обондуу ырдын же аспаптык күүнүн материалы – бул аткаруучунун руханий дүйнөсүндө жашаган жана айланага оболоп жаңырып чыккан музыкалык обон, күү кайрыгы. Ал обон, кайрык кылымдар бою жашап, анын негизи сакталса да, кандайдыр бир деңгээлде өзгөрүүлөргө же ал кайрадан жаралууга дуушар болот. Мындай учурда, сөзсүз түрдө анын автору да чыгармачыл жана аткаруучу адамдардан болушу мүмкүн. Ал эми, бул жагдайда көркөм сүрөттү же скульптураны кайрадан жаратууга болбойт (эгер алар кыйроого учурабаса). Алар, чыныгы жашоодо материалдык предмет эмес. Бул эки феноменалдуу өнөрчүлүктөгү ишмердүүлүктүн өзгөчөлүктөрү жана айырмачылыктары мына ушунда.

Бизге белгилүү болгондой, ишмердүүлүктүн структурасы субъект болуп саналат. Ал эми, элдик музыкалык өнөрүндө, аткаруучулуктун субъектиси чыгарманы жараткан жана аны өздөштүрүп, сактап, өнүктүрүп, кийинкилерге өткөрүп берүүчү элдик музыкант болуп эсептелет. Бул жагдайда, ар бир элдик музыкант-аткаруучунун инсандыгы, аткаруучулуктун натыйжалуу жыйынтыгына таасир берген анын жөндөмдүүлүгү, аткаруучулук чеберчилиги жана маданияты эң маанилүү болуп эсептелет.

Кандай гана аткаруучулукту албайлы, ал чыгармачылык ишмердүүлүксүз иш жүзүнө ашпайт. Ал эми, чыгармачылык ишмердүүлүктө аткаруучунун аң-сезими, дүйнө таанымы, коом таанымы менен болот. Ар бир муундун чыгармачыл инсаны, коомго өзүнүн тажрыйбасын, чыгармачылык ишмердүүлүгүн, чыгармаларын, эмгектерин тартуу кылат. Тийиштүү деңгээлде жаралган музыкалык чыгармалар, элдик көркөм өнөрчүлүктүн баалуу мурасы катары кийинки муундарга сакталып калат. Ошол баалуу мурасты өзүнүн чыгармачыл потенциалы аркылуу сактап, өркүндөтүп, өнүктүрүп, байытып кийинки

урпактарга калтырган элдик музыкант-аткаруучу болуп эсептелет.

Элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүндө, музыкалык чыгармалардын эң алгачкы жанрлары элдин жашоо-тиричилик тажрыйбасында колдонуу мүнөзүндө, эмгек, ырым-жырым, салт-санаа, үрп-адат менен байланышта болгон. Чыгармачылыктын мындай жанрлары аркылуу, табият-жаратылыш дүйнөсүн таанууга иш-аракеттерди жүргүзүшкөн. Жошоодогу кыйынчылыктарда, өзгөрүү-кубулуштарында табияттын шарттары менен байланышкан магиялык ритуалдарды, ырым-жырымдарды жасашкан. Алар сөзсүз түрдө, музыка менен коштолгон. Ал эми, лирикалык музыканын пайда болушу менен, адам баласынын руханий дүйнөсүндө да өзгөрүүлөр боло баштайт. Бул жагдайда, адам баласы сөз менен айтып түшүндүрө албаган ой-толгоосун, обондуу ыр саптары, аспаптык күү кайрыктары аркылуу, жашоосундагы болуп жаткан окуяларды, ички дүйнөсүнүн абалын, эмоцияналдык тынчсыздануусун билгизе алган. Элдик ырчылык жана аспаптык аткаруучулук өнөрчүлүгүн өркүндөтүү, таланттуу музыканттардын аткаруучулук чеберчилигинин, чыгармачылык иштиктүүлүгүнүн натыйжасында иш жүзүнө ашкан. Элдик музыкалык аткаруучулуктун спецификасы, анын салттуулугунда жана улуттук өзгөчөлүгүндө болуп эсептелет.

Обондуу ырларды, аспаптык күүлөрдү жаратуучулар жана аны аткаруучулар, аны сактап, өнүктүрүп кийинки муундарга өткөрүп берүүчүлөр – жылкычылар, койчулар, дыйкандар, узчулар ж.б. болгон. Ошондуктан, музыкалык аткаруучулук өнөр элдин жашоо-тиричилиги менен эриш-аракатта болуп, анын оозеки түрүндө өнүгүүсү, ага мүнөздүүлөрдүн бири болуп эсептелет. Бул жагдайда, искусство таануу илимдеринин доктору, профессор К.Ш. Дүйшалиев мындайча жазган: “Элдер жашоо-турмушу боюнча көчмөн жана отурукташкан болуп бөлүнгөндүктөн, элдик аваздык фольклорду да мал чарбачылыгы жана жер чарбачылыгы (дыйканчылык) менен байланышкан фольклордук музыка деп, эки бөлүп кароого болот. Мал чарбачылык менен жашаган элдин турмушу, дыйканчылык менен жашаган элдин турмушунан өзгөчө айырмалангандыктан, алардын ортосунда аваздык фольклордук музыка боюнча да өзгөчөлөнгөн айырмачылыктар бар. Дыйканчылык менен иштеген адамдардын аваздык музыкасы, мал чырбачылыгында иштегендердин музыкасына караганда, салыштырмалуу бир кыйла арбыныраак болот. Анткени, жер менен иштегендер жазында, жайында жана күзүндө салттуу майрам, шаан-шөкөттөрдү көп өткөрүшкөн жана аларда элдик обондуу ырларды ырдап турушкан” [3, 46-б.].

Элдик музыканы оозеки түрүндө жайылтуунун негизги шарттарынын бири – нукура ырдоо үнү же элдик аспаптардын биринде ойноо менен жандуу аткаруучулук болуп эсептелет. Мындай жандуу аткаруучулук салттуулуктун механизмдин негизинде жүзөгө ашкан. Анын баалуулугу кылымдар бою топтолу менен, жашоо-турмуштун шарттары менен

байланышта болгон. Бул жагдайда, салттуулук дегенди кандай түшүнүүгө болот? Салттуулук – бул, нечен жылдарды өзүнө камтыган музыкалык аткаруучулуктун өзүнө мүнөздүү нукуралыгынын, манерасынын, өзгөчөлүгүнүн өнүгүүсү менен, анын жалпы коомчулукта баалуулугу арткан маданий мурас катары эсептелип, бир муундан экинчи муунга өтүү менен салт катары сакталышы. Ал өзүнө жеке эле мурастуулуктун камтыбастан, анын эл ичинде жашап-өнүгүү процесси, мурастуулуктун ыкмалары, устатшакирттик салттуу жолу, анын бир нече муундар арасында жашоосун жүргүзүүчү каражаттарына ээ экендигин көрөбүз. Элдик музыкалык аткаруучулук салттуулугунун натыйжасында, обондуу ырлардын, аспаптык күүлөрдүн жанрдык өзгөчөлүктөрүнүн, түзүлүш формаларынын, көркөм колдонулуучу каражаттарынын, аткаруучулук манерасынын, чеберчилик өзгөчөлүгүнүн сакталышы болуп өткөн. Натыйжада, мындай аткаруучулуктун жана чыгармачылыктын салттуу түрдө сакталып, өнүгүүсү менен улам кийинки муунга өтүшү, элдик көркөм өнөрчүлүгүнүн ишмердүүлүгүнүн улуттук өзгөчө мүнөздүүлүгүн айгинелеп турат.

Чыгармачылык жана аткаруучулук ишмердүүлүк менен, элдик музыканттар өткөн өнөрчүлүк мурастарын сактап, өнүктүрүү менен, мурунку жана кийинки муундар ортосундагы көпүрө катары кызмат кылуу менен, алардын ортосундагы диалектикалык тыгыз байланышты түзө алышкан. Чыгармачылык ишмердүүлүктүн башка тармактары менен, органикалык биримдикте жашоосун жүргүзүү менен, элдик музыкалык аткаруучулук өнөр ишмердүүлүктүн мыйзамченемдүүлүк системасындагы жекече мүнөздүүлүктөгү жашоо-тиричилигине ээ. Мисалга алсак, бешик ырлары, тушоо кесүү, үйлөнүү той ырлары, кошоктор, эмгек ырлары, ар кандай мүнөздөгү аспаптык күүлөрү элдин жашоо-турмушу менен байланышкан. Ал эми лирикалык, ашыктык, секетпай, күйгөн, арман сыяктуу обондуу ырлар жана күүлөр адам баласынын эмоционалдык жагдайы менен тыгыз байланышта өнүгөт. Аларсыз элдин жашоо-турмушун элестетүүгө болбойт. Элдин жашоосундагы мындай эриш-аракаттагы системасыз элдик көркөм өнөрчүлүктүн пайда болуусу жана өнүгүүсү мүмкүн эмес.

Аткаруучулук процесси – бул, чындыкты чагылдырган ички сезимдердин компоненттерине ээ болгон руханий ишмердүүлүк. Элдик музыкалык аткаруучулукта, мындай ой-толгоолор мурдатан бери топтолгон салттардын жаңы муундар тарабынан өздөштүрүлүүсүндө ачык-айкын билинет. Анда, алар руханий казына, көөнөрбөс билим катары саналуу менен, өзүнүн баалуулугуна карата ой-жүгүртүү болуп өтөт. Мына ушундай жагдайда гана алар келечектин негизин түзө алышкан. Мындай элдик музыкалык аткаруучулук ишмердүүлүк жашоо-тиричиликте ар дайым улуу муундагы устаттар менен баарлашуу-байланыш процессин жүргүзүү менен иш жүзүнө ашкан. Демек, натыйжада элдик музыкалык аткаруучулук өнөр, тажрыйбада чыгармачылык иш-

мердүүлүктүн булагы катары эсептелгендигин көрөбүз. Ал төмөндөгүдөй критерийлер менен ишке ашат:

1. Улуу муундун тажрыйбасын өздөштүрүү менен байланышкан чыгармачылык жана аткаруучулук ишмердүүлүк;

2. Аткаруучулуктун жана чыгармачылыктын бардык салттарынын табиятынан нукура берилиши, улуу муундардын чыгармачылыгынын жана аткаруучулук ишмердүүлүгүнүн (аткаруучулук тажрыйбасын, музыкалык тилин, ыр жана күү жанрларын, ырым-жырымдык жана салттык жөрөлгөлөрүн өздөштүрүү) натыйжасы;

3. Элдик музыкалык өнөрүндө, аткаруучулук маданияттын формаларын жана ыкмаларын өнүктүрүү, бүгүнкү күндөгү жаш муундарга аткаруучулуктун жана чыгармачылыктын салттуулугун өздөштүрүү жана өткөрүп берүү менен байланышкан ишмердүүлүк.

Бул жагдайда, элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүнүн төмөндөгүдөй түрлөрүн келтире алабыз:

- Улуу муундагылардын тажрыйбасынын негизиндеги устат-шакирт салттуу жолунда окутуу;

- Чыгармачылыктын жана аткаруучулуктун салттуулугун сактоо менен ата-бабадан калган мурастын баалуулугун сезип билүү;

- Жаш муундардын дүйнө таанымы, ой-жүгүртүүсү менен салттуу аткаруучулукту бузбастан, ага айкалышкан ишмердүүлүктү жүргүзүү;

- чыгармачыл чөйрө менен биримдикте чыгармачылык жана аткаруучулук ишмердүүлүктүн байланышынын иштиктүүлүгүн көздөө;

- аткаруучулуктун салттуулугун сактоо менен, академиялык аткаруучулук деңгээлге жеткирүү [4].

Ошентип, жогоруда айтылгандарды жыйынтыктоо менен, төмөндөгүдөй ой толгоолорду келтире алабыз:

1. Элдик музыкалык аткаруучулук өнөрүн, чыгармачылык ишмердүүлүктүн өзгөчө түрү катары кароо менен, аны улуттук өнөрчүлүктүн өзгөчөлүгүнүн жана салттуулугунун негизинде муундан муунга өтө тургандыгы;

2. Улуу муундардын аткаруучулук жана чыгармачылык ишмердүүлүгү кийинки муундардын аткаруучулук ишмердүүлүгүнүн шартын түзүүчү фактору катары эсептелиши;

3. Аткаруучулук жана чыгармачылык ишмердүүлүк, элдик музыкант-аткаруучулардын өз ич-ара иш-аракеттеринин натыйжасында, кандайдыр бир конкреттүү тарыхый шарттарынын негизинде, келечек муундардын аткаруучулук жана чыгармачылык ишмердүүлүгүндө иш жүзүнө ашышы.

Бүгүнкү күндө, музыкант-аткаруучулардын чыгармачыл ишмердүүлүктөрү, нечендеген кылымдар мурун калыптанып өнүккөн элдик музыкалык аткаруучулук өнөрчүлүктү сактап, жалпы элге жайылтуу мүмкүнчүлүктөрүн түзүү менен аныкталат. Бул, бүгүнкү саясий шарттарда, маданий өзгөрүүлөрдө эн маанилүү чечүүчү фактор катары эсептелет.

Адабияттар:

1. Уайт М.С. Наука есть научная деятельность. - М., 2000. - №4. - С. 169-187.
2. Асафьев Б.В. О народной музыке. Сост. И. Земцовский, А. Кунанбаев. - Л.: Музыка, 1987. - С. 248.
3. Дүйшалиев К.Ш. Салттык музыка: теориясы жана усулдары (окуу-усулдук куралы). - Б., 2012. - 46-б.
4. Касей М. Кыргыз элдик ырчылык аткаруучулук өнөрүнө окутуунун усулу. Окуу куралы. - Б., 2015.

Рецензент: доктор искусствоведения, профессор Дюшалиев К.Ш.